

DOBOSSY LÁSZLÓ

A magyar—szlovák kölcsönösségről

A második világháború befejeztékor a magyar értelmiség java részében élt még remény arra, hogy a csehszlovák nemzetállam létrehozását szorgalmazó hivatalos nyilatkozatok ellenére is lehet valamiféle módot lelni a méltányos magyar—szlovák kiegyezésre. Ez a — valljuk be: halványodó — remény hatja át Borsody István rokonszenves könyvét: az 1945-ben írt, bőven dokumentált, világos okfejtésű, okosan mértéktartó *Magyar—szlovák kiegyezést* (Officina Kiadó). „Arról van szó — vállalja a szerző —, hogy végre lezárjuk a nacionalizmus korának adáz viaskodásait, s lefektessük egy boldogabb kor alapjait. Mert ha az előttünk álló új korba is magunkkal hűrcöljük a múlt terhes örökségeit, akkor tovább nyög-hetjük a régi ellentétek átkait.” (158) Sajnos, Borsodynak, s a vele egyként gondolkodóknak csakhamar tapasztalniuk kellett, hogy a „régik átkok” az addigináig is kínzóbb hevességgel éledtek újjá. 1946 novemberében — reménybenfűtő, irrtózatos körülmények közt — kezdetét vette a dél-szlovákiai magyarok tömeges deportálása, a csehszlovák kormány és a szlovák tartományi szervek határozata értelmében. A hatósági kényszer alkalmazásával végrehajtott Nyugat-Csehországba deportálás oka, tudjuk, egyfelől a szülőföldjükről elűzött szudétánémetek munkahelyeinek a részleges pótlása volt, másfelől azonban — s főleg — a dél-szlovákiai nemzetiségi viszonyok megváltoztatása. Mindenesetre az ily módon brutálisan módosult helyzetben eleve időszerűtlenné vált a Borsody-féle jó szándékú kiegyezési (elgondolás; a magyar—szlovák kapcsolatokat hosszú időre a bizalmatlanság és a gyanakvás légköre iltette meg.

Az új, hirtelen megromlott viszony tényeit és összefüggéseit már — számos egyéb meg-rázó dokumentum mellett, amelyekből érzékletes válogatás olvasható a Molnár Imre és Tóth László szerkesztette, *Mint a fészekből kizavart madár...* című kitűnő szöveggyűjteményben (Széphalom, 1990) — leginkább a sokáig ugyancsak kiadatlanul kallódott összefoglaló művek tárják fel. Ilyenek: Fábry Zoltánnak az 1946-ban írt, ám nyomtatásban csak 1968-ban közölt *A vádlott megszólal* című nyílt levele a szlovák írókhoz, valamint Janics Kálmán egyedülállóan teljes, s így a közép-európai balsors példatárának is tekinthető adatközlése a kitelepítés és a lakosságcsere döbbenetes tényeiről (*A hontalanság évei*. Illyés Gyula előszavával, München, 1979.). A körülmény, hogy e korántsem vádló szándékú, inkább csupán tényfeltáró beszámolók ily nagy késéssel kerültek nyilvánosságra, kellőképp érzékeltethetik a yakvágányt, amelyen a nemzeteink közti viszony négy évtizeden át vesztegelt. Most pedig már ki kártalaníthatná a százezernél több magyart — köztük aránytalanul sok értelmiségit — nem is annyira az elvesztett ingó és ingatlan vagyonért, mint inkább az elvesztett szülőföldért?

Persze azért a megbékélést és a kölcsönös megbecsülést minden körülmények közt bátran kereső emberi szellemi köztudományos feltevéseknél, mint a vizslyt és gyűlölködést szító erőszak (még Napóleon is elismerte, hogy a szablyánál — hosszú távon — csak egy

erő hatalmasabb: a szellemé). A magyarországi szlovakisztika szintén megtalálta a módot, hogy ez időben is — a bénultság évei után — kiemelkedő nyelv- és irodalomtudományi, valamint néprajzi és történelmi művek egész sorával mozdítsa elő a későbbi megbékélés alapjául és föltételül szolgáló kölcsönös megismerés ügyét. Kniezsa István, Király Péter, Gregor Ferenc nyelvészeti munkái okkal váltottak ki megérdemelten széles körű elismerést. Szalatnai Rezső fáradhatatlanul dolgozott a két irodalom kölcsönösségének tudatosításán. Az évvilágot érdemű Sziklay László, aki a szegedi Pedagógiai Főiskola tanáraként is áldozatos munkát végzett, az összehasonlító irodalomtudomány nemzetközileg kipróbált módszereit eredményesen alkalmazva fejtett ki figyelemkeltő tudományos munkásságot. Mellette, s jórészt az ő ösztönzéseit követve Fried István, Kiss Gy. Csaba, Csukás István és Käfer István nagyívű és többfelé ágazó tevékenységgel szereztek megbecsülést maguknak és elsődleges tudományszakuknak: a hungaroszlovakisztikának. (Mellesleg — elhűnődve az e világbeli háládatlanságon — hadi fegyver szövé, hogy immár négy és fél év telt el e kiváló és nemzetközileg is okkal becsült szlovakista irodalomtudósunk — Sziklay László — elhunytá óta, s lekötözött tanítványai és követői közül mindmáig senki nem szentelt elemző kritikai tanulmányt a szaktudomány érdekkörén túlmutató, úttörő jelentőségű életművének. Pedig ez ugyancsak jó alkalom lett volna a magyarországi irodalomtudományi szlovakisztika helyzetének fölmérésére, és fejlődési távlatainak vizsgálatára.)

A közép-európai összehasonlító történettudomány magyar művelői közül főként Kovács Endre, Fügedi Erik, Arató Endre, Kemény G. Gábor, Vigh Károly, Niederhauser Emil, s újabban Szarka László megfontolt adat- és anyagközlések révén a magyar—szlovák viszony/viszály sokféleképp kegyes vonatkozásait tárták fel, s valamennyien — bár természetesen más-más módon — a kiegyenlítődé, a megbékélés, az esetleg mégis megvalósítható kiegyezés érdekében munkálkodtak. Külön kiemelésre kívánkozik az irodalomtörténetészeként is jlesen tevékenykedő Gyivicsán Anna értekezése „a magyarországi szlovák nyelv- és irodalomtörténeti változásairól”, amelynek — a téziseken kívül — eddig egy jelentős fejezete jelent meg nyomtatásban, méltó figyelmet keltve (*A szlovák kultúra változása városi környezetben: Nyiregyháza. Regio, 1991/1.*)

A néprajz kutatóinak érthető mód különlegesen sok feldolgozandó témát kínál a haldan közös államban élt két nép állandó érintkezése, s tudósaink — Balassa Iván, Gunda Béla, Ortutay Gyula és mások ösztönzésére — éltek is e kedvező lehetőségekkel. A kiemelkedően termékeny népzene-kutatás eredményei közül — eredetiségük okán — külön is gondolateltők Szőke Péter új szempontú tanulmányai.

Egyébként, aki kézbe veszi és áttanulmányozza a Käfer Istvántól szerzetesi szorgalommal összeállított terjedelmes bibliográfiát (*A szlovák és a cseh irodalom magyar bibliográfiája a kezdetektől 1970-ig. Akadémiai, 1985.*), amely a szlovák és a cseh műveltség termékeinek magyar nyelvű fogadtatásai adatait sorolja fel nem kevesebb, mint 21 708 tételben, akaratlanul is meggyőződhet róla, hogy olyan komplex módszerű tudományszaknak, amely egy másik nép múltját, fejlődését, helyzetét és persze tudati világát kívánja — a sajátunkkal összevetve — megismerni és megismertetni, a lehetőséghez képest eleve interdiszciplinárisnak kell lennie. Új távlatok nyílnak hát a magyarországi szlovakisztika előtt, miként — hitem szerint — a szomszéd népek közti kölcsönös kapcsolatokkal foglalkozó egyéb összehasonlító tudományszakok előtt is.

E fölismerés készlet arra, hogy fokozott érdeklődéssel kísérjem az említett és nagy jelentőségűnek ítélt bibliográfia szerzőjének irodalomtörténeti és közírói tevékenységét. Úgy vélem ugyanis, hogy a bibliográfusi anyaggyűjtő és -rendszerező munkája során olyan tapasztalatokkal gazdagodhatott, amelyeknek a gondos megismerése, kritikai mérlegelése, s a mások eredményeivel meg, a magam elgondolásaival való egybevetése hasznára lehet tudományszakunknak. Käfer István most megjelent könyve „a magyar—szlovák szellemi

kölcsönösségről" (*A miénk és az övék*. Magvető, 1991.) fölöttébb alkalmasnak látszik rá, hogy általános érvényű észrevételek megfogalmazására késztesen.

*

Előljáróban elmondom, hogy e könyv régebben és újabban írt tanulmányokat, cikkeket, előadásokat, hozzászólásokat, vagyis meglehetősen elegendő szellemi termékeket kínál olvasásra, három fejezetbe csoportosítva. Az első „a magyar—szlovák szimbiózis koráról” közöl részint tudományos igényű, részint inkább csak vázlat szerű beszámolókat. A másodikban „irodalmaink rokonságáról” címmel, ám e címtől jócskán el is távolodva, arcképvázlatokat olvashatunk múlt századi és jelenkori szlovák költőkről és prózaírókról. A harmadik „kapcsolataink problémáiról” tartalmaz általában elgondolkodtató, olykor azonban vitára is készítő írásokat.

A kötetben olvasható harminc szöveg közt van néhány, amelyek minden tekintetben kiemelkedő irodalomtörténeti, illetve -kritikai tanulmányoknak minősíthetők. Ilyenek főleg a „II. Rákóczi Ferenc és szabadságharca a szlovák nemzet kultúrájában” című értekezés, továbbá a Sládkovič-életművet széles körű tájékozottsággal elemző tanulmány („Andrej Sládkovič”), végül „a magyarországi szlovákok irodalmát” összefoglalóan, sőt társadalmi keretbe is illesztetten bemutató esszé. Sajnálom, hogy Käfer kötetének nem minden írása ilyen igényes színvonalú. Akadnak köztük vázlatosak (amilyen „a barokk magyar—szlovák vonatkozásait” fölillantó adalék), s főleg a harmadik rész tartalmaz bosszantó bőségben alkalmi szösszeneteket is. Mindez természetesen az egyenetlenség érzetét kelti. Célszerű tömörítéssel, gondos szerkesztéssel nyilván el lehetett volna érní, hogy a kevesebb több legyen. Minden munkának — a szelleminek is — van mellékterméke; kár, ha fölöslegesen terheljük vele munkánk eredményét, a művet. „Jót s jól: ebben van a nagy titok”, a filológiai indíttatású irodalomtudományi tevékenységben is.

De hát fogadjuk el e könyvet úgy, ahogy kézbe kapjuk. Annál is inkább, mivel a kifogásolt szövegközlési kuszaság alkalmasint még feltűnőbben kiemeli jellegzetes közép-európaiságunkat. Meg aztán, s főleg: különleges érdeme szerzőnknek, hogy a szösszenetnyi szövegei sem érdektelenek; többnyire — még ha nyersanyagként hatnak is — van bennük mérlegelhető érv vagy vitatható ötlet. Ritkán hagynak közömbösen.

Ennek oka kétség nélkül a szerző rokonszenves — noha nemegyszer kérkedve vallott — szellemi magatartásában kereshető: úgy érzi, a szlovákok magyar pártinak, a magyarok viszont szlovák pártinak tartják, s e visszasságból arra következtet, hogy az út, amelyen jár, helyes irányba vezet. Nekem e magatartás azért is rokonszenves, mivel egyik kedvelt írómról, Montaigne-ra emlékeztem; ő ugyanis a felekezeti harcok lázától szenvedő Franciaországban, a sorsáról elmélkedve, múltbeli példa nyomán így határozta meg helyét — a mindenkor szabad emberek helyét — az egymásra acsarkodó felek viszályában: „A guelfek közt ghibellin, a ghibellinek közt guelf vagyok”. Käfer legföljebb abban téved, hogy ezt az évszázadok óta más-más változatban ismétlődő, s a mi térségünkben — sajnos — nagyon is gyakori lelkiállapotot úgy éli át, mintha őelötte mások nem lettek volna hasonló helyzetben.

A továbbiakban néhány, általános vonatkozású probléma kapcsán kívánok előadni közérdekűnek tűnő kritikai észrevételeket.

„A kérdés felvetése” című bevezető elvi állásfoglalás elején az a megállapítás olvasható, hogy „a magyar szlovakisztikában mindmáig tisztázatlan a magyar—szlovák irodalmi kapcsolatok mibenléte, elmélete és módszertana”. (5.) E súlyosan elmarasztaló ítélet igazolására szerzőnk felsorolja azokat a múlt századi jeles irodalmárokat s e századi jól képzett irodalomtudósokat, akik nem ismerték fel, hogy a magyarországi szlovakisztika és a szlovákiai hungarisztika tárgya, úgymond, az „interetnikus kapcsolatok” vizsgálata legyen.

Általánosságban természetesen igaza van szerzőnknek, csupán az látszik érthetetlennek, miért épp csak az irodalomtörténészeknek s az irodalomismertetőkön kéri ezt számon. Hiszen nyilvánvaló, hogy az interetnikai kapcsolatokkal együttesen, s egymás munkáját lehetőleg összehangolva, komplex módon kell(ene) foglalkozniuk a történészeknek, a demográfusoknak, a jogtudósoknak, az etnográfusoknak, a nyelvészeknek, az irodalmároknak, s újabban a politológusoknak is.

E kérdés kapcsán fontosnak tartom a Käfer „felvetésében” vázolt témakör kiegészítését a népeink történelem mögötti, mélyrétegi érintkezéseinek a módszeres vizsgálatával. Ismeretes ugyanis, hogy ma már a legszélesebben értelmezett történettudomány is feladatának tekinti — ahogy a legilletékesebb történész, Fernand Braudel írja — „a mély és gyakran csendes névtelen történelem bizonytalan, ám roppant kiterjedésű területének feltárását”. (*Écrits sur l'histoire*, 1969. 21.) A mi térségünkben pedig a népek együttélése a zivataros időszakok ellenére oly szoros volt, hogy a természetes érintkezés akkor is élénk maradt, amikor gyűlölködően feszültek egymás ellen a hivatalos vezető rétegek. Ahogy — közvetlen megfigyelés alapján — Bartók írta népeinkről: „Békésen élnek egymás mellett; mindegyik a saját nyelvén beszél, saját szokásait követi, és természetesnek veszi, hogy más nyelvű szomszédja ezt teszi. Döntő bizonyíték erre a nép lelkének tükré: maguk a lírai népdalszövegek... A parasztok közt békesség uralkodik; gyűlölséget más fajtájúak ellen csak a felsőbb körök árasztanak.” (*Musical America*, 1943.) Egyéb adatok is nagy számban bizonyítják ugyanezt. Fiatal történészeink és etnográfusaink részére mily szép feladat lenne például annak a számos adattal, sőt korabeli beszámolókkal is igazolható jelenségnek a vizsgálata, hogy még a századforduló évtizedeiben is (tehát a magyar—szlovák viszony végzetes megromlása idején) virággzón működött a cseregyerek-mozgalom: magyar gyerekek mentek szlovák vidékre (például az én apám Svätý Júriba) „tót szóra”, ahogy akkor mondták — s helyükre szlovák gyerekek jöttek magyar vidékre (például a Csallóközbe) „magyar szóra”. S természetesen vég nélkül sorolhatnám a kínálózó témajavaslatokat: a házaló kisiparosokról, a mezőgazdasági munkásbrigádokról, a budapesti építkezések résztvevőiről... ezek azonban rendre nem az irodalomtörténeti hungaroszllovakisztika tárgykörébe tartoznak. E tudomány-szak művelői természetesen akkor végeznek hasznos munkát, ha — miként eddig — az irodalmaink fejlődésében előforduló kapcsolatok, párhuzamos jelenségek, tipológiai hasonlóságok vagy épp témakölcsonnások vizsgálatát végzik, Sziklay iránymutató példáját követve minél elmélyültebben, minél körültekintőbben. A társadalmi tudatformák alakulásának elemzését bizzuk a szociológusokra, a politikai változások s az ezek nyomán módosuló közgondolkodás értelmezését pedig a politológusokra.

Mindezt természetesen nem szándék nélkül hozom itt szóba.

Nehezményezem ugyanis, hogy szerzőnk — főleg könyvének a *Kapcsolataink problémáiról* című harmadik részében — egyre-másra vet föl olyan politológiai vonatkozású kérdéseket, amelyeknek vajmi kevés közük van az irodalom részterületeihez, ahol ő tájékozottan mozog — sőt olykor általában semmi közük sincs a voltaképpeni irodalomhoz. Így aztán olyan dolgozat olvastán, amilyen például *A szlovákoknak is van Trianonjuk*, önkéntelenül is Apellész festő szava jut eszünkbe a vargáról, aki olyasmibe avatkozik, amíhez nem ért; s kívánjuk, bár maradna kaptafájánál. A Trianonra utaló cím olvastán ugyanis az lenne hihető, hogy a nagyhatalmak valamiféle abszurd döntése folytán a szlovák nemzet egyharmada négy, különböző berendezkedésű ország fennhatósága alá kényszerült. Szerzőnk azonban — természetesen — nem ilyesmí alapján beszél a „szlovákok Trianonjáról”, hanem azért, mivel — szerinte — a szlovák—magyar együttélést a szlovák—cseh együttélés követte, vagy — élesebb fogalmazásban — a magyar elnyomást a cseh elnyomás váltotta fel. Így volt-e ez valóban? E sorok írója legkevesbé sem politológiában bókllászó irodalomtörténész; mivel azonban két évtizeden át (1918—1938) állampolgára volt az első Cseh-szlovák Köztársaságnak, s nemzedéktársaival együtt igyekezett nyitott szemmel megismerni

s elfogulatlanul megérteni a körülöttük alakult fejleményeket, hiteles tanúként állíthatja és adatokkal bizonyíthatja, hogy aki az akkori helyzetet a szlovák nemzet Trianonjának nevezi, továbbá aki az akkori szlovák nemzetet a Hlinka-párttal azonosítja — vagy téved, vagy megtéveszt.

Ilyen és hasonló kényes kérdésekben csak rendkívüli tapintattal, körültekintő hozzáértéssel, a politikai tudományok művelőinek (Montesquieu-nek, Tocqueville-nek, Eötvös Józsefnek, Max Webernek..., s előttük és utánuk oly sok másnak, köztük Jászinnak és Madsaryknak is) az alapos ismeretével szabad véleményt nyilvánítani.

Hasonlóképp: *A miénk és az övék* című esszében, amelynek föltételezhető jelentőségét szerzőnk azzal is hangsúlyozza, hogy e címet az egész kötet élére állította, halmozottan olvashatunk érvekkel alá nem támasztott állításokat. Például ilyeneket: „Nem lehet úgy nemzeti békét teremteni, ha azt hisszük, hogy a szlovákiai magyar más magyar, mint a magyarországi, s az itteni szlovák nem olyan szlovák, mint a határon túli.” (263) Megint csak azt mondhatom, amit már fentebb is; ilyen kényes ügyben nem elég az apodiktikus kijelentés; pontosan kell közölni s tételesen bizonyítani: ki, hol, mikor állított ily súlyos következményű badarságokat. Épp Käfer, aki az e kötetben is olvasható Sládkovič-tanulmányában kitűnő kritikai érzékkel mutat rá a helyi és az egyetemes, a rész és az egész viszonyos összefüggéseire, ne érzékelné, hogy tudományszakunk alfája és omegája a tények és adatok tisztelete, a fedezet nélküli állítások következetes mellőzése, ami más szóval az igazság keresését jelenti?

Ugyanezen okból érzem sikamlósnak az újabb szlovák irodalomban sűrűn előforduló magyar „sztereotípiák” tanulmányozását is, amit pedig szerzőnk a további munkálkodása központi témájának nevez. Eltekintve ugyanis attól, hogy az ún. sztereotípiakutatásnak kiterjedt nemzetközi irodalma van, s ennek az általam ismert darabjai általában óvatosságra intenek, a szlovák forrásokban ismétlődő „sztereotípiák” csak az egyébként is túltengő eleve elfogultságot fokozzák, az ellenségképet erősítik. Ha tehát nem azt keressük, ami összeköt, hanem ami elválaszt, a sajnálatosan meglevő érzelmi szakadék mélyítésén fáradozunk. Vegyük példának a Käfer könyvében több helyütt is — elrettentésül — idézett otromba szólást, amely szerint „a tót nem ember, a kása nem étel”. Ez a múlt század végén s a jelen századunk elején, a legundorítóbb társadalmi környezetben fogant „sztereotípiá”, amely — szerzőnk emlékeztetése szerint — mai szlovák regényekben is visszhangzik, ugyanannak a (nem is föltétlenül magyar származású) szűk uralkodó rétegnek az elviselhetetlenül pökhendi szemléletét fejezi ki, amely a nemzetünk nagy többségét alkotó, szavazati jogától megfosztott és elvándorlásra, „kítántorgásra” kényszerített parasztságra is szégyenbélyeget forrasztott. Értelmezésem szerint a „sülve jó a paraszt, akkor is a fene egye meg” ugyanazt jelentette s ugyanolyan érzelmi tartalmat hordozott, mint a „tót nem ember”. Helytelen hát ez utóbbi „sztereotípiát” s a hozzá hasonlókat úgy beállítani, hogy lám miként vélekedtek „a” magyarok „a” szlovákokról, főként pedig, hogy e bántóan felületes általánosítás a második világháború után — risum teneatis, amici? — egy egész népcsoport, az „emberi hang” hirdetői, kollektíven bűnössé nyilvánításának lehetett egyik indulati indoklása, méghozzá a magát demokratikusnak hirdető államrendben. Ez utóbbi szempontot csak azért említem, mivel a kin-keservesen polgárosodó feudális Magyarországon még az 1913. évi törvényerejű rendelet értelmében is választójogot a felnőtt férfilakosság egyharmada gyakorolhatott! Nyilvánvalóan akkor is volt, azóta is van egy másik — igazabb — nemzet: szerencsére e csendes többség hordozza s adja át nemzedékről nemzedékre a valódi értékeket. Így van ez mindenütt, miért épp nálunk lenne másként? A mostani utalásunk tárgyául szolgáló korban is népünk igazi szellemi és erkölcsi értékeit, valóságos gondolkodását nem a megtévesztő eszméket dörgő Grünwald Bélák, s nem is a hamisan hangoskodó Rákosi Jenők fejezték ki, hanem sokkal hitelesebben Mocsáry Lajos, Ady Endre, s a hozzájuk hasonlók... Ők azok, akik a mások bűnét is átérző felelősség miatt lehajtott

fővel, de emelt szívvel — sursum corda! — vallották, hogy az ismeret lelkiismeret nélkül csak romlása a nemzetnek. Igen, ők tiltakoztak! 1945 után viszont a szlovák írók nem tiltakoztak, sőt: igencsak emlékezetes példáját adták az írástudók árulásának...

A nacionalista töltetű „sztereotípiák” létrehozásának és elterjedésének jellemző példaként említhető a Käfertől is idézett példa nyelvünkről, amely — úgymond — „idegen nyelvekből összeállított tákolmány, még az agyonkoptatott 'haza' szó is, ami nem egyéb, mint a német 'Haus' eltorzított változata” (230). Bizonytalán fölösleges említeni, hiszen ezt nyilván Käfer is tudja (csak — tapintatból — nem mondja), sőt esetleg még a múlt század végi parlagian etimologizáló szlovák nemzetvédők előtt sem volt ismeretlen, hogy a ‚ház’ szavunk ősi finnugor örökség.

Szerzőnknek e gyakran bukdácsoló kalandozása a politológia bozótjában irodalmi mű elemzését is kétesen befolyásolja (jóllehet, épp ezt a munkát — a műelemzést — várjuk el tőle legtöbb indokoltsággal). Nos, könyvének az *Irodalmaink rokonságáról* című második részében tünődést keltő tanulmány foglalkozik a „szlovák—magyar összefüggésekkel” Ladislav Balleknek *A segéd* (Pomocník, 1977) c. regényében, amely a pozsonyi Madách Kiadó gondozása révén, Hubik István kiváló fordításában magyarul is olvasható (1980). Käfer ismételen hangoztatja, hogy fontos műről, kiemelkedő alkotásról van szó, méltatása azonban — különös módon — csak a tartalomra, a szereplőkre (ezek nyelvhasználatára), s általában a társadalmi-politikai kapcsolódások feltárására korlátozódik. Persze, jól tudom, hogy vannak szociológusok — köztük Masaryk is —, akik a szépirodalmi művekben egy-egy korszak vagy társadalmi csoport, vagy e csoportot alkotó kisebb egység (például család) tudati világának a kifejeződését keresik — több-kevesebb sikerrel. Az irodalmi mű azonban, főként ha értékes alkotás, más is, több is, mint csak szociológiai vagy politológiai adattár. Ha pedig a méltató vagy bíráló — valamilyen megfontolásból — csak erre korlátozza figyelmét, nem lenne-e indokolt, főképp pedig tanulságos az összehasonlító munka vállalása, vagyis — esetünkben — annak vizsgálata, hogy ugyanazon témát: a zömmel magyar lakosságú Dél-Szlovákia nemzetiségi összetételének megváltoztatására 1945 után tett erőszakos kísérletet miként dolgozza fel e jeles szlovák író az igazságtalanságot igazolva, s milyen másképp az igazságot — akárcsak óvatosan — bemutatva valamelyik ott élő magyar pályatársa, mondjuk Duba Gyula vagy Dobos László, vagy akár Fábry Zoltán az 1945—1948. években írt, de csak most megjelent *Úresjárati* című naplójában (1991).

Továbbá: ha már egyszer elsődlegesen tematikai vizsgálódásról, valamint — érintőlegesen, ám szerfölött elgondolkodtatón — magyar nyelvi elemek regénybeli előfordulásainak számbavételéről van szó, a „beszélő nevek” szerepe is figyelmet érdemelt volna. Tudvalevő ugyanis, hogy a mi tájainkon keletkezett irányregényekben a helységneveknek és a családneveknek is gyakran van jelentéshordozó feladatuk. Ha tehát a cselekmény helyszínéül szolgáló Palánkon (amely — tudjuk — Ipolyság átlényegített neve) az író Koháry névvel ruház fel egy mészáros, akinek üzletét az új hatóságok az odatelepyült hegyvidéki szlováknak utalják ki, nyilvánvaló a hangulatkeltő szándék. Azon a tájon ugyanis, azaz Hont megyében, amelynek egyik járási székhelye Ipolyság (a regénybeli Palánk) volt, a roppant vagyont birtokló s grófi és hercegi címmel ékesített Koháryak neve az elnyomó arisztokrácia mindenhatóságát jelzi. A bökkenő persze menten szembeötlik; hiszen e nevet legföljebb csak szlovák regényben viselheti kisvárosi mészáros; a valóságban e vidéki mesteremberek éppúgy a nép fiai voltak, mint akik javaikat ajándékba kapták: a szlovák vidékről érkezett Riečan és társaik. Ily képtelen névadásra nem kétségesen azért volt szükség, hogy fedezetük legyen a Ballek regényébe szótt politikai eszmélkedéseknek; például ennek: „Bizony megalázó életük volt régen a szlovákoknak. Tót nem ember. Ezt mondták annak idején Magyarországon.” (Szívesen hozzátenném: nemcsak a szlovákoknak volt rossz sora; rossz sora volt a magyar népnek is, főként a parasztságnak: a napszámosoknak, földmunkásoknak, uradalmi cselédeknek, a nemzet többségének. Köztudomású, hogy az akkori Magyarország-

ról kivándorlottak közt a magyar nemzetiségűek aránya lényegesen nagyobb volt, mint bármely nemzetiséghez tartozóké.)

Egyébként, a fölösleges félreértések elkerülése végett, hadd említsem meg, hogy Ballek regényét én is figyelemre és elemzésre méltó műnek tartom, főként egy — a lezüllesztett társadalom büzös televényéből kinőtt — jellegzetes közép-európai pikaró-figura, a segéd sikeres megalkotásának érdeme folytán. Bizvást megérdemelte volna, hogy Käfer ne csak a „szlovák—magyar összefüggéseket” keresse benne, hanem szövegkritikai eszközökkel a sajátos esztétikai értékeket is.

Az előadottak alapján úgy tűnik, szerzőnk, aki pedig a Sládkovič-tanulmányában meg — részben — a magyarországi szlovákok irodalmi próbálkozásairól írt dolgozatában is érdekenyen és filológiai körültekintéssel vizsgálta a tárgyul választott alkotásokat, az e kötet harmadik részében olvasható írásainak tanúsága szerint inkább vonzódik a művelődéstörténeti tények és adatok csoportosításához, mint az irodalmi művek esztétikai értékeléséhez. Az irodalmat — még hozzá a legszélesebben értelmezett irodalmat — leltározó bibliográfus mintha háttérbe szorítaná a teremtő képzelet alkotta szóművészethez spontánul vonzódo szellemi embert. Kosztolányinak a Jules de Gaultier-től kölcsönvett s térségünkre alkalmazott megkülönböztetése szerint ő inkább *homo moralis*, mint *homo aestheticus* (míg nagy elődje, a hazai irodalomtudományi szlovakisztika nemzetközileg elismert művelője, Sziklay László, ellenkezőleg: a kapcsolatokban is inkább az esztétikai értékek érvényesülését kereste).

Persze, azért Sziklay is több ízben elemezte behatóan az ún. hungarus problémát, vagyis azt a kinos jelenséget, amelyre Käfer is — ám Sziklay említése nélkül — többször kitér könyvében, vagyis hogy az előző századok szélesebb értelmű 'hungarus' szavát egyszerűen a szűkebb jelentésű 'magyar' szóval helyettesítették, s nem gondoskodtak olyan fogalmi megkülönböztetésről, amilyent a velünk együtt élő nemzetek — azaz „nemzetiségek” — a maguk nyelvében meghonosítottak. Ahogyan Sziklay e fogalomkör kialakulásáról helyesen írta: (a nemzetiségek) „következésként tetek éles különbséget az 'uhorský' és a 'mardarský' — az 'ungarisch-ungarländisch' és a 'magyarisch' — között, mi a magunk nyelvében ezt mind a mai napig nem tudjuk megtenni... Látszólag csak a magyar szókincs kérdése, nyelvészeti kérdés, de az előbb említett tényben gyökerezik, hogy a XIX. századi magyar nemzeti mozgalom vezetősége az előző korszak latin 'hungarus' szavát egyszerűen 'magyar'-ra fordítja — és ez az ország más nyelvű népeinél számos félreértésnek, ellentmondásnak lesz a forrása.” (*Együttélés és többnyelvűség az irodalomban*. Gondolat, 1987. 77.)

Sziklay az itt idézett szövegben — tudóshoz illő mértéktartással — csupán sajnálkozva állapítja meg, hogy „mind a mai napig” nem sikerült megalkotni a vázolt fogalom magyar nyelvi kifejezőjét. Käfer viszont — sajátlagos terminológiai újítással — mindjárt pótolni is próbálja e hiányosságot. A történelmi — vagyis az 1918 előtti — Magyarországot, szlovákuul Uhorskot következetesen Magyarhonnak, a Felvidéket pedig (minthogy e földrajzi névtől — mint írja [263] — viszolyog) Felföldnek jelöli. Nyilván nehéz átlátni, hogy jelentéstani szempontból a 'Magyarhon' miért elfogadhatóbb, mint például a 'régii Magyarország' vagy akár az '1918 előtti Magyarország', s hogy a 'Felföld' fogalomba miként fér bele a Kisalföld vagy a Csallóköz... Persze, érthetómód, nem is erről van szó, hanem Käfer főntebb vázolt politológiai törekvésének arról az elgondolkodtató indítékáról, hogy ne borzoljuk északi szomszédunk nemzeti érzékenységét. Csak hát — vethető ellen — mi nem vagyunk „szomszéd”? A mi érzékenységünket nem kötelező figyelembe venni? A második világháború után és az azóta is történtek ne legyenek semmi hatással érzékenységünkre? A mi dolgunk csak az lehet, hogy büntudatosan vezekeljünk — ugyan miért? Talán azért, mert az egyként ellenszenvesnek ítélt és lázadásra ingerlő közös uraink a feudális „Magyarhonban” éppúgy elnyomtak bennünket, a magyar népet, mint a szlovákokat? Az illetékes szlovák történéseknek igazuk van: címeres családok bőven parádeztak az ő nemzetükben is. S e címere-

sek éppúgy elnyomták, kizsákmányolták, megnyomorították e magyar pórokat, mint a szlovákokat. E tekintetben — Käfer könyvének címére célozva — nincs különbség aközött, ami a miénk, s ami az övék. Egymás érzékenységének a viszonyos tisztelete szerves része a szellemi kölcsönösségnek, amelyet szerzőnk programként jelölt meg könyve alcímében.

*

Kölcsönösség: nem kétségesen ez az a kulcsszó, amelyet sohasem szabad felednünk, amidőn „annyi balszerencse közt, oly sok vizzály után” is tiszta szívvel és őszinte akarással fáradozunk a gondban, reményben azonosan egymás mellett, egymásra utaltan élő népeink teljes körű megbékélésének távlati ügyén. Kölcsönösség nélkül nincs jó viszony, igaz szó nélkül nincs barátság. Az irodalmi és tudományos kapcsolatok ápolása azért oly fontos, mert a politikai érdekek elválaszthatják a népeket, szembeállíthatják az országokat, a szellemi értékek közvetítése azonban — főként ha elfogulatlanul végezzük — kiegyenlíti az ellentéteket; amit a politika elront, a kultúra helyrehozhatja. Ez az a terület, ahol mindnyájan egyenlők vagyunk; itt nincs többé magyar és szlovák, csak megértésre vágyó ember van. Illyés szavai szerint „a goethei világirodalom a népeknek igazabb és tartósabb közössége lehet, mint a Népszövetség”. A magyar—szlovák szellemi együttműködés pedig ennél is közvetlenebb egyengetője népeink békés együttélésének. Ha pedig e szellemi együttműködést nem sikerül a kölcsönösség jegyében eredményesen megvalósítani, kétség nélkül sok derék fáradozás mehet veszendőbe.

A mi tájainkon ugyanis az irodalomnak, s kisebb mértékben a más művészeteknek, valamint általában a humán tudományoknak is közismerten különleges szerepük volt a nemzettudat formálásában. Amikor tehát a szellemi javaknak, s ezeken belül kiváltképp a sajátos irodalmi értékeknek a kölcsönös átadását és elfogadtatását szorgalmazzuk, voltaképp a nemzeti létünk, nemzeti gondjaink egészét kínáljuk megismerésre a másik népnek, amelytől az ő hasonló javait kapjuk cserébe. Csak helyeselni lehet Käfer nézetét, midőn — könyve végén — vallomás értékű megállapítással búcsúzik olvasójától: „A magyarság és a szlovákság közös múltjának és mai együvé tartozásának feltárása... legszemélyesebb magyar nemzeti ügy és ezzel együtt igazság és emberség dolga, politikai hatásoktól és politikai rendszerektől függetlenül.”

A kölcsönösség eszméjéhez híven kívánni illik, hogy a szlovák hungaristák is a „legszemélyesebb nemzeti ügyüknek” tekintsék a magyar szellemi értékek maradéktalan és elfogulatlan megismertetését. Az arányok kiegyenlítődése nyilvánvalóan komoly hasznára lenne a kölcsönösségnek. Nincs értelme elhallgatni, hogy a szlovák hungarisztika teljesítménye jelenleg még — sajnálatos módon — mennyiségileg mögötte marad a magyar szlovakisztika eredményeinek. Példánkat csak az irodalmi kapcsolatok területéről véve: nem kétségesen komoly hasznára lenne mindkét ország kutatóinak vagy akár csak az érdeklődőknek, ha ott is készült volna, esetleg készülné olyan teljességi igényű bibliográfia a magyar szellemi termékek szlovák (és cseh) nyelvű fogadtatásáról, amilyen Käfer Istvánnak a már elismeréssel említett műve. Hasonlóképp bennünket, magyarokat is szerfölött érdekelhetne irodalmunk történetének szlovák nyelvű és szlovák távlatú: a szlovák kapcsolódásokat és párhuzamokat gondosan figyelembe vevő feldolgozása. A másik tükörben láttatás, a más-képp működő mérleg jelzése az érdekelteknek is hasznos lehet. Ilyen összefüggésben látszik tanulságosnak, amit Cocteau írt arról, hogy őt mindig jobban érdekelt és további töprengésre készítette az, amit műveiről külföldi kritikusoktól olvashatott; más szemzőgből megvilágítva láthatta, amit a maga nemzetbeliek — úgymond — ismert szólamokkal sommásan szoktak értékelni. Még fokozottabban van ez így az irodalmi elvek és művek fejlődéstörténetének megítélésében. Amiként erre jó példa lehet Sziklay László tudományos igényű rendszerezése, *A szlovák irodalom története* (Akadémiai, 1962) vagy Szalatnai Rezsőnek az azonos című, ám esszéstílusra folytán olvasmányosabb feldolgozása (Gondolat, 1964).

A szlovák irodalomtudományi hungarisztika alkotásai közül számunkra is fölöttébb tanulmányosan emelkedik ki Rudolf Chmel összehasonlító tanulmányainak gyűjteménye: *Literatúra v kontaktoch* (Irodalmak kapcsolatokban, Szlovák Tud. Akadémia kiad., 1972), amely — 1980-ban — a pozsonyi Madách Kiadónál *Két irodalom kapcsolatai* címmel magyarul is megjelent, s amely bizvást tekinthető alapvető műnek. E kötetet szervesen egészíti ki a *Literárne vzťahy slovensko—maďarské* (Szlovák—magyar irodalmi kapcsolatok, Osveta, 1973). A kiváló komparatista újabb tanulmánykötete nem annyira közvetlen kapcsolatokat, mint inkább — nagyon indokoltan — párhuzamokat és egybevetéseket vizsgált: *Paralely a konfrontacie: o maďarskej literatúre a slovensko—maďarských literárnych vzťahoch* (Párhuzamok és szembesítések; a magyar irodalomról és a szlovák—magyar irodalmi kapcsolatokról. Slovenský spisovateľ, 1986). E fontos művek részletekbe hatoló érdemi méltatása és bírálata most — sajnos — nem lehet feladatomban. Annyit azonban — a kölcsönösség szellemében — e helyütt is hangoztatni kell, hogy a magyar szlovákisták körében igen élénk volt Chmel gondolatkeltő tanulmányainak fogadtatása, még ha a kívánatos szakmai vita — valószínűleg a protokolláris udvariaskodás okán — sajnálatosan elmaradt is. Nagyjában egészében ugyanez mondható el a Chmel korszakos jelentőségű kezdeményezéseit újabban eredményesen folytató Karol Tomiš cikkeiről és tanulmányairól is. Az illetékes magyar szakkritika hasonlóképpen elismeréssel nyugtázta Jaroslava Pašiakovának a Komenský Egyetem kiadásában megjelent könyvét Kassák Lajos és a magyar avantgárd esztétikai elveiről és művészeti törekvéseiről (1973). (*Vývojové problémy a tendencie maďarskej avantgardy.*)

Elfogltság nélkül és mélyen sajnálkozva kell megállapítani, hogy az itt dicsérőleg említettekén kívül tudományos felkészültséggel — tudommal (bár tévednék!) — senki nem foglalkozik a magyar irodalommal és a figyelmet érdemlő magyar—szlovák kapcsolatokkal. E körülmény pedig némileg egyenletlenné teszi országaink szakembereinek a több szempontból is szükséges együttműködését.

Igaz viszont, hogy irodalmunk — úgy látszik — főként a fordítások révén s oly kiváló közvetítők munkájának eredményeként, amilyenek mindenekelőtt Karol Wlachovský és Vojtech Kondrát, kiemelkedően van jelen a szlovák műveltségi tudatban. Käfer István könyve is meglepő adatot közöl e jelenségről: „A hatvanas-hetvenes évek könyvtári forgalmi statisztikája szerint Jókai Mór és Mikszáth Kálmán műveit többen olvasták szlovákul, mint saját klasszikusaikat.” (231) Ezzel szemben nálunk — mint köztudomású — egyelőre inkább a cseh irodalom néhány kiemelkedő alkotójának van hasonló általános sikere, főként Hašek, Čapek, Hrabal és — részben — Páral műveinek.

E jelenséget is érdemes lenne behatóbban vizsgálni. Ámde, bármint legyen is, hinnünk kell benne, hogy a magyar—szlovák szellemi kölcsönösség ügyét egyengetők hasznos és fontos munkával foglalatoskodnak. Bizvást megérdemlik, hogy akik más — esetleg (mint e sorok írója is) szomszédos — szakterületen működünk, elismeréssel és biztatással figyeljük tevékenységüket. Olyan lankadatlan erőfeszítésre vállalkoznak, amelyet állhatatosan kell végeznük, a rögtöni siker reménye nélkül, sőt a gyakori csalódások ellenére is. Ne mondjuk rólok, hogy lyukas edénybe tölthetnek tiszta vizet. A víz ugyanis kifolyhat, de az edény — reméljük — tiszta marad.